szemléletük is. Hasonlóképpen gondolkodnak a költő és költészet szerepéről, és bajkibeszélő indulatuk sem sokban tér el egymástól. Több a közös vonásuk, mint az eltérő — lehet, ezért is panaszolják föl — visszatérve a kötetcímhez — a gazda hiányát. Azonos a szándékuk, Adyval mondva, hogy a szürkék hegedőse egyikük sem akar lenni. Ám hogy a Holnap hőse lesz-e bármelyikük is, miután maga vált hajója gazdájává s kapitányává — a közös indulás-szereplés után kinek-kinek külön útja dönti el. Jó szelet nekik, biztos tájékozódási pontokat! *(Magyar Írók Szövetsége Dél-magyarországi Csoportja, 1979.)*

MÁRKUS BÉLA

Garzó Imre: Életem és abból merített gondolatok

Emlékiratok és önéletrajzok reneszánszát éljük. Egyre többen értenek egyet Illyés Gyulával: valamely történelmi korszakról szóló regény helyett (különösen akkor, ha gyenge) adják elénk inkább az adott időszakra vonatkozó dokumentumokat, tényeket, adatokat. A memoárban, az önéletírásban persze már az emlékiratírón, az önéletrajzírón átszűrve jelennek meg a valóságos események. (De a fikcióval szemben mégis tényekről van szó.) Ha igazi író a szerző, munkája művészi tartalommal gazdagodik. Ám számtalan olyan mű is íródik, ami — jóllehet nincs híján írói erényeknek — elsősorban tények, adatok, események rögzítésére szolgál. Az emlékiratban az információ fontosabb az ábrázolásásnál. Ez utóbbi típusba tartozik Garzó Imre műve is, mely most — mintegy a homályból — előkerült. Garzó ugyan legérdekesebb élményeit, olaszországi katonáskodásának történetét *Emlékezés florenczi napjaimra* címmel megírta és Arany János Koszorújában közölte 1865-ben. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárában őrzött kéziratból pedig 1974-ben részletet közölt a Tiszatáj. Ilyenféleképpen Garzó nem volt teljesen ismeretlen a mostani kötet megjelenéséig sem. Az *Életem és abból merített gondolatok* azonban így is sok újdonsággal és tanulsággal szolgál a mai magyar olvasó számára.

Lassú sodrású, lassan hömpölygő könyv a Garzó Imréé. A múlt századi, romantikus stílus, az előadás komótossága is ezt a benyomásunkat erősíti. Életrajzot is ír Garzó, de egyúttal az élet, saját életének jellegét és minőségét is vizsgálja. Az életrajzi kronológiát szabályosság jellemzi, szép rendben megtudjuk például, hogy szerzőnk Görgeyt mikor látta először, másodszor, harmadszor. Visszaemlékezéseit (az 1827-ben született) Garzó 1896-ban, illetve az 1900-as évek elején írta, az eseményekben gazdag ifjúkor is az idős, nagy tapasztalatú ember szemszögéből jelenítődik meg.

Garzó politikai-társadalmi-filozófiai felfogásához *Varsányi Péter István* bevezető tanulmánya ad eligazítást. „Garzó Imre a liberalizmus azon követőihez tartozott, akik még a reformkorban gyűjthették eszmei-politikai élményeiket, s akiknek formálódó meggyőződését a szabadságharc acélozta meg" — írja Varsányi. „Liberális értelmiségi" Garzó, műveltségének, eszmerendszerének gyökereit kiválóan érzékelteti az a fejezet, melynek a sajtó alá rendezők a *„Studium et ingenium"* címet adták. A kecskeméti református gimnázium után a pesti egyetem mérnöki tanfolyamán folytatódott a fölkészülés az „eszményi életre, amelyről azonban csak annyit képzeltünk el, hogy ez nem lesz hasonló a körülöttünk folyamatosan levőhöz..." Garzó Shakespeare műveit olvassa német fordításban, meg Szalay László könyvét, a *Státusférfiak és szónokok*at. Kecskeméten találkozik Jókaival és Petőfivel. Jellemző, hogy az akkor joghallgató Jókai kiválóságát viszonylag hosszan méltatja, a Kecskeméten vándorszínészként megforduló Petőfiről — azon túl, hogy a „költészet geniusa, egyező kedv és elhatározás úttörésre a jövőbe, egyező tervek, vágyak és remények"

kötötték Jókaihoz — ennyit ír csupán: „Nagyon meglátszott rajta, hogy szükséggel küzd: éppen nem vonzó, kopottas külsejű fiatal ember volt."

A „kopottas külsejű fiatal ember" és társai pár év múlva forradalmat csinálnak. Garzó, aki akkor már földmérőként dolgozik, hónapokig csak olvassa és olvassa a gyújtó hatású beszédeket, s bevallja, hogy nem fogta föl azok jelentőségét és aktualitását. „Március 15-ike is, mely Pesten oly nevezetes dolgok napja volt, hozzánk csak a kokárdákat juttatta el, melyekkel azután örömest ékeskedtünk; a nép pedig csak álmélkodva hallgatta, ha volt kit hallgatnia, a mesének vélt dolgokat." Pedig nem mese volt az, s erre Garzó is rádöbbent. 1848 szeptemberében — Jellasics támadásának hírére — összecsomagolta „méréshez való eszközeit".

A szabadság szolgálatában — tüzér hadnagyként — tizenegy hónapot töltött Garzó, egész életét meghatározó tizenegy hónapot. Igazuk van mindazoknak, akik az emlékiratban a XIX. *század eme csomópontjának aránytalan megidézését furcsállják*. A századfordulón visszaemlékezéseit író Garzónak fontosabb volt a dualizmus kori gazdasági élet, mint a nemzet tragikus küzdelme 1848—49-ben. Igaz, már akkor sem tartozott a forradalom radikális vonalához. A harcban sem hasonlított a halált megvető romantikus hősökre. Bevallja, félt, amikor az ellenség hírére először lemozdonyozták az ágyút. „Hát ez a csata" — gondolta Schwechatnál. Görgey-imádatára egy jellemző mondat: „... először láttam Görgeit, és így látva őtet az a szorongástól sem ment izgatottság, mely az egészen váratlanul beállott helyzeteknek válsággal fenyegető volta miatt elfogott, egyszerre eltűnt, s azt a bizalom világa váltotta föl." Nincs Garzó leírásában monumentális roham (a budai Vár bevétele), s nincs szívszaggató búcsú (világosi fegyverletétel). Egy múlt századi technokrata lenne Garzó? — Igazságtalanság lenne ezt állítanunk. Varsányi Péter István is említi, hogy 1867 után „pálfordulat" következett be: Garzó egyetértett a kiegyezéssel, noha korábban még a gondolatot is elutasította. Csodálkoznunk kell-e azon, hogy az emlékiratban a szabadságharc viszonylag kis helyet kapott?

Az 1849 és 1867 közötti időről azonban még két érdekes fejezetet olvashatunk. Az olaszországi élményeket idéző rész — nyugodtan állíthatjuk, a könyv igazi nóvuma, s mint ilyen — forrásértéke mellett — a magyar emlékiratirodalomban is ritkaság. Vajda János jut eszünkbe. A költőt, aki szintén részt vett a szabadságharcban, a világosi fegyverletétel után — miként Garzót — honvédhadnagy létére közkatonaként sorozták be az osztrák hadseregbe. Vajda Padovában, Garzó Firenzében tapasztalhatta a „cserepárokká" lett volt honvédtisztek nyomorúságos és megalázó sorsát. Az olaszországi élményekre azonban Vajda 1868-ban kiadott munkája, az *Egy honvéd emlékiratai* nem tér ki. Amit Vajda elmulasztott, azt Garzó Imre pótolta. Nyomorúságos és megalázó helyzet, mondtuk, ám nem kevés kuriozitással is színezett. Garzó, az echt értelmiségi rácsodálkozik az idegen tájakra, műemlékekre; Veronában megnézi Rómeó és Júlia feltételezett sírját, Mantuában Vergilius emlékét kutatja. Mindez a magyar századok peregrinusaira emlékeztető. Olvasmányélményeiről is szívesen ír. „Az én florenczi életem tehát kettős élet volt: az egyiket műtárgyak és könyvek között eszmékkel és eszményekkel foglalkozva éltem, a másikat kaszárnyában, regula szerint, de a külső világgal is némileg érintkezésben, ami szintén nem volt híjával a zavartalan élvezetnek is." Nem mindennapi szituáció: a magyar szabadság harcosainak osztrák egyenruhában kell megjelenniük a szabadságukat szintén elveszített olaszok előtt.

Visszaemlékezéseit Garzó (1896-ban) csak Olaszországból való hazakerüléséig, 1851-ig írta meg. Az emlékirat folytatása a szerző szaniszlói magányában majd tíz évvel később született. A hódmezővásárhelyi évek krónikájából — Garzó 1862-től élt Vásárhelyen — csupán a legérdekesebb részleteket közli a kötet. Helytörténészeknek, gazdaság- és pedagógiatörténészeknek kincsesbánya a könyv második fele. Garzó, aki Vásárhelyre költözése előtt, Szász Károly örökébe lépve, Kecskeméten a református kollégiumban tanított, a „paraszt Párizsban" találta meg önmagát a tanári és közéleti tevékenységben. A *Népiskola-középiskola-iskolapolitika* címmel közreadott részletek egy újszerű, a maga idejében ritkaságnak számító közművelődési

és iskolapolitikai koncepciót mutatnak. Garzó szerint a latin és a görög nyelv, „a régi classicai literatura" mellett a magyar nyelvre és irodalomra, valamint a többi tantárgyra is nagyobb gondot kell fordítani. Kazinczy leveleit, Berzsenyi ódáit, Kölcsey verseit, „az újabbak közül Aranynak tárgyilagos költészetét" említi egy helyen. (Más kérdés, hogy irodalmi ügyekben Garzó nézeteit konzervativizmus jellemzi.) Garzó rádöbben arra, hogy a protestantizmus közművelődési szerepe csökken, a kollégiumok és gimnáziumok többnyire már csak a nagy idők emlékét őrzik. (Gondoljunk csak Móricz pataki vagy kisújszállási élményeire.) Amit a kapitalizálódó Hódmezővásárhely közéletéről ír Garzó, az a leendő városmonográfia szerzői számára is nélkülözhetetlen. Vásárhely társadalmi rétegződése, a lapszerkesztés (Hódmező-vásárhelyi Szemle, Hetilapok), a takarékpénztár ügye, a pártviszonyok, az olvasókörök szerepe, a vásárhelyi piac — mind-mind fontos kor- és művelődéstörténeti dokumentum.

A kötet szép illusztrációi között találunk egy fotót (korabeli képeslap lehet) Szaniszló főteréről. Vásárhely, a porváros után Szaniszló, a porfalu következett. Itt, ebben az eldugott faluban halt meg Garzó 1914-ben. Hol volt már akkor a szabadságharc, Schwechat és Kápolna, meg az itáliai táj! A katasztrófa előtt álló nemzet gondjaiból Garzó ekkor már vajmi keveset érthetett meg.

A kötetet *Blazovich László* és *Varsányi Péter István* rendezte sajtó alá. Mindketten a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium tudós tanárai. Abban az iskolában tanítanak, melynek tanáraként és igazgatójaként Garzó is a nemzeti művelődés föllendítésén fáradozott. *(Magvető, 1978.)*

OLASZ SÁNDOR

„Szóval felfelelé..."

SZABÓ T. ATTILA ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁRA MÁSODIK KÖTETÉRŐL

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár II. kötete nálunk is megjelenik a könyvesboltokban. Ezt a néhány gondolatot a rádió számára írtam, annak a beszélgetésnek vázlataként, melyet Lőrincze Lajos barátom vezetett, s rajtam kívül még Entz Géza és Benkő Loránd professzor vett részt.

Bevallom: Szabó T. Attiláról szólva elfogult vagyok. Ez az elfogultság többrétű. Először is negyven éve barátok vagyunk s barátaim, mint Fülöp Antal Andor a szelid lelkű festő. Balázs Péter a tragikus palettájú festő, néhai Vámszer Géza a falusi ember mindennapjának figyelője. Jakó Zsigmond Erdély élő középkora. B. Nagy Margit és Benkő Samu az erdélyi múlt avatott kutatói, a néprajzosok: Kós Károly és Faragó József egyénisége is felidéződik bennem, ha Attila nevét hallom. Olyanféle érzés ez, mintha az erdélyi emlékírókat olvasnám: egyikük hangja a másikkal visszhangzik. Végül is Szabó T. Attila egyénisége közös fiatalságunk emlékével szövődik át.

Elfogultságom második oka: hogyha szótárát lapozom, egy-egy tételét olvasom, ez ugyancsak fiatalságomat, otthoni szavunkjárását idézi fel. Mások figyelték meg, hogy amíg szüleim éltek s társaságban együtt voltunk, én akaratlanul két nyelven beszéltem. Mindkettő magyar nyelv volt, de az egyik irodalmunk csiszolta kincsünk, a másik pedig annak székely nyelvjárása. Ha jelenlevő barátaimmal, sőt családommal beszélgettem, Arany János nyelve szólalt meg, mihelyt szüleim felé fordítottam